

מעמד הביניים בחברה הערבית

- מעמד ביניים גדול וחזק עשוי להוות גשר בין קבוצות שונות בעלות אינטרסים מנוגדים, ובכך הוא תורם לצמיחה הכלכלית, לייצוב המערכות הפוליטיות ולמרקם החיים בחברה.
- לנוכח הפערים הגדולים בין ערבים ליהודים בישראל, צמיחתו של מעמד ביניים ערבי עשויה למתן חלק מההשפעות השליליות של הפערים בין הקבוצות.
- מבין מגוון ההגדרות המשמשות בספרות להגדרת מעמד הביניים בחרנו בהגדרה שעל פיה מעמד הביניים הנמוך כולל משקי בית שבהם ההכנסה הפנויה לנפש תקנית היא בין 75% ל-125% מהחציון, ומעמד הביניים הגבוה כולל משקי בית שהכנסתם הפנויה לנפש תקנית היא בין 125% ל-200% החציון.
- רק כ-28% ממשקי הבית הערביים שייכים למעמד הביניים, והם נמצאים בחלק העליון של התפלגות ההכנסות בקרב הערבים. בשני העשורים האחרונים התרחב בקרב הערבים המעמד הבינוני-נמוך, במקביל לירידה בתחולת העוני.
- משקי הבית והפרטים הערביים השייכים למעמד הביניים שונים במידה ניכרת מאשר בחברה היהודית הלא-חרדית, ומשקלם בכלל מעמד הביניים בישראל לא גדל משמעותית בשני העשורים האחרונים, על אף תהליכי מודרניזציה ושיפור מסוים ברמת החיים.
- בשני העשורים האחרונים התרחבו פערי ההשכלה בין ערבים המשתייכים למעמד הביניים לבין יהודים לא חרדים המשתייכים למעמד זה.

חשיבותו של מעמד הביניים כגורם התורם לצמיחה, מייצב את המערכות הפוליטיות ומצמצם סכסוכים מוכרת היטב בספרות. רעיון אחד בולט בערוצים השונים שבהם נבחנה שאלת השפעתו של מעמד הביניים: קבוצות מובחנות בעלות מאפיינים שונים עלולות להתקשות למצוא מכנה משותף, שיאפשר להן להשיג מטרות משותפות. ככל שהקבוצות האלו מרוחקות זו מזו, וככל שהפרטים המרכיבים כל אחת מהן דומים זה לזה, קשה יותר לגשר על הפערים ביניהן. מעמד הביניים הוא הגורם המקשר, ממתן את ההבדלים בין הקבוצות, ובכך מאפשר הרגעה של המתחים ביניהן וייצוב של המערכות הפוליטיות והמבנה החברתי. (ראו למשל OECD, 2019, Birdsall, 2016).¹

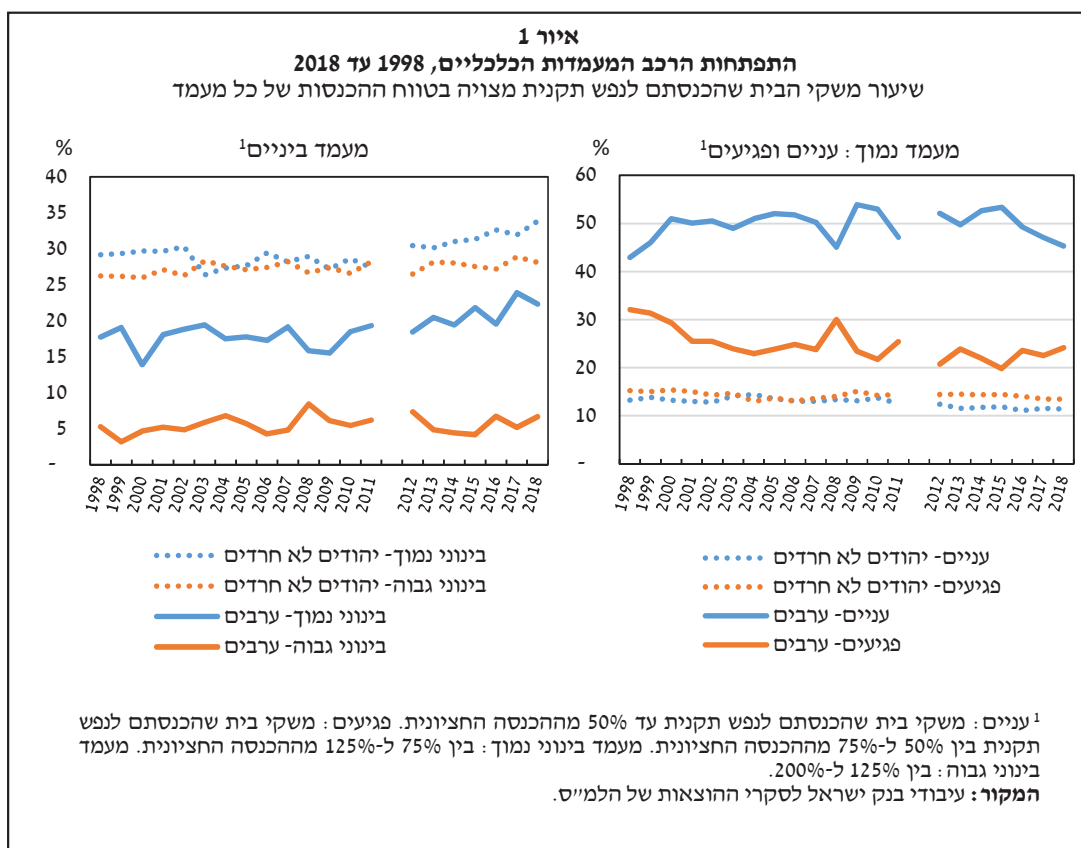
התפלגות ההכנסות בישראל מאופיינת באי-שוויון גבוה ובפערים גדולים בין קבוצות אוכלוסייה, ואחד המרכזיים שבהם הוא בין ערבים ליהודים. רמת ההשכלה ואיכותה, שיעורי התעסוקה, רמת השכר ובעקבותיהם גם ההכנסות באוכלוסייה הערבית נמוכים במידה ניכרת מאשר באוכלוסייה היהודית. למרות ירידה של שיעורי הילודה בקרב משפחות ערביות בעשורים האחרונים, משקי הבית הערביים עדיין גדולים יותר בממוצע מן היהודיים, וחלק גדול מהם נמצא בפריפריה. כתוצאה מכל אלה ממדי העוני בקרב משקי הבית הערביים גבוהים יותר. מצב זה, לצד הסכסוך המדיני-ביטחוני במזרח התיכון, מקשה על יצירת שפה משותפת לשם קידום מטרות החשובות לכלל החברה הישראלית. להלן נבדוק אם בעשורים האחרונים הולך ומתגבש מעמד ביניים ערבי, שיכול להוות גשר על פערים אלו וגורם ממתן למתחים. במחקר של חמאסי (2017)² מתוארות צמיחת מעמד הביניים בחברה הערבית והשפעתו על ניהול הרשויות המקומיות. החוקר טוען כי מעמד הביניים בחברה הערבית התרחב, וקושר זאת לצמיחה של דורות צעירים משכילים ולהתרחבות מסורת של מעמד ביניים המשלבת בין הרכיב המעמדי הסוציו-כלכלי לרכיב השיוך החברתי (חמולתי, עדתי, שכונתי). התרחבות זו של מעמד הביניים מעוררת את הצורך במנהיגות מקומית אחרת, שאינה בהכרח מבוססת על השיוך

¹ OECD (2019) Under Pressure: The Squeezed Middle Class, "OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/689afed1-en> N.Birdsall (2016). "Middle-class heroes: The best guarantee of good governance" Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-02-15/middle-class-heroes>.

² ר' ח'מאסי (2017). "צמיחת מעמדות הביניים והשפעתם על ניהול הרשויות המקומיות ביישובים הערביים", דוח מחקר מסכם, המרכז היהודי ערבי, אוניברסיטת חיפה.

המסורתי-החמולתי, אלא על כישורים והשכלה. ממצאי המחקר תומכים בטענה כי המשך הסדר החברתי החמולתי הישן מתערער, ובמקומו מתפתח סדר, עדיין משובש, המחפש דפוסי התנהגות פוליטיים ומנהיגותיים חדשים, שישפיעו ישירות על השלטון המקומי הערבי הן בדרג הפוליטי והן בדרג הניהולי. מכאן מסיק המחקר שהתרחבות מעמד הביניים ביישובים הערביים עשויה לתרום לא רק לכלכלת משקי הבית המשתייכים למעמד זה אלא לכל המשק היישובי והארצי. למרות ההכרה בחשיבותו של מעמד הביניים כגורם כלכלי-חברתי מאזן ומייצב, אין תמימות דעים לגבי הדרך הנכונה להגדיר אותו או למדוד את גודלו. יש מגוון רחב של שיטות וגישות, ולכל אחת מהן יתרונות וחסרונות³. לצורך הניתוח להלן נגדיר שתי קבוצות המשתייכות למעמד הביניים: מעמד בינוני-נמוך – משקי הבית שבהם ההכנסה הפנויה לנפש תקנית גבוהה מ-75% מההכנסה החציונית ונמוכה מ-125% מההכנסה החציונית בהתאם להגדרה של תארו, (1984)⁴; מעמד ביניים גבוה – משקי הבית שהכנסתם גבוהה מ-125% מההכנסה החציונית ונמוכה מפעמיים (200%) ההכנסה החציונית. הגדרה זו אומצה במחקרים ובניירות רבים, ולכן היא מאפשרת השוואה למדינות אחרות ועל פני זמן ביתר נוחות. חסרונותיה העיקריים הם קביעת טווח הכנסות שרירותי סביב החציון והעובדה שהיא מתרכזת (כמו מגוון רחב של הגדרות אחרות) בהכנסה בשנה השוטפת כמשתנה הבלעדי הקובע את ההשתייכות למעמד ומתעלמת מממדים נוספים של השתייכות זו.

איור 1 מציג את התפלגות משקי הבית של ערבים ושל יהודים לא חרדים בין מעמדות כלכליים. החלוקה למעמדות נקבעה בהתאם להגדרת מעמד הביניים שהצגנו לעיל, ובהתאם להגדרה הפורמלית של עניים בישראל (משקי בית

³ לפירוט מגוון השיטות להגדרת מעמד הביניים ראו א' פלד לוי (2020). "מעמד הביניים בישראל" עתיד להתפרסם בסקר בנק ישראל.

⁴ L. Thurow (1984). "The disappearance of the middle class", New York Times, February 5

שהכנסתם הפנויה לנפש תקנית⁵ נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית). בין העניים לבין מעמד הביניים נמצאת קבוצה נוספת, שאותה נכנה "פגיעים" – משקי בית שהכנסתם אמנם גבוהה מקו העוני, אולם הם אינם נהנים מהביטחון הכלכלי שלו זוכים משקי בית השייכים למעמד הביניים. נמצא בספרות כי הסיכון של משקי בית כאלה ליפול לעוני גבוה מזה של משקי בית בעלי הכנסות גבוהות יותר⁶. גם לגבי הגדרת הפגיעות אין תמימות דעים.

לוח 1
הרכב המעמדי של משקי הבית: 2007–2009 ו-2016–2018¹
שיעור המשתייכים לכל מעמד מתוך הקבוצה
משקי בית שראשיהם בני 25–64 בשנת הסקר
שיעור ההכנסה הפנויה לנפש מההכנסה החציונית

משקלה של הקבוצה בכלל האוכלוסייה	מעמד גבוה (מעל 200%)	מעמד בינוני- גבוה (125%- 200%)	מעמד בינוני (75%-125%)	פגיעים (עד 75%)	עניים (עד 50%)	
2018–2016						
78.4	13.2	29.3	35.2	13.1	9.3	יהודים לא חרדים²
5.4	1.9	5.6	18.0	24.1	50.3	חרדים
16.2	1.1	6.0	22.6	24.4	45.9	ערבים
100.0	10.6	24.2	32.2	15.5	17.4	כלל האוכלוסייה
100.0	21.8	31.6	29.0	10.6	6.9	החלק בהכנסה נטו
2009–2007						
80.1	16.0	28.1	30.4	13.9	11.5	יהודים לא חרדים²
4.2	2.8	6.0	16.6	20.7	53.8	חרדים
15.6	1.0	5.4	15.9	24.8	52.7	ערבים
100.0	13.1	23.6	27.6	15.9	19.7	כלל האוכלוסייה
100.0	29.3	30.3	24.8	9.1	6.5	החלק בהכנסה נטו
השינוי בין 2007–2009 ל-2016–2018						
-1.7	-2.8	1.2	4.7	-0.8	-2.2	יהודים לא חרדים²
1.2	-0.9	-0.4	1.4	3.4	-3.5	חרדים
0.5	0.0	0.6	6.7	-0.5	-6.8	ערבים
	-2.5	0.6	4.6	-0.4	-2.3	כלל האוכלוסייה
	-7.5	1.4	4.3	1.5	0.4	החלק בהכנסה נטו

¹ הניתוח מתבסס על איחוד סקרי הוצאות בין שנת 2007 לשנת 2009 ובין שנת 2016 לשנת 2018. שנת 2007 היא השנה הראשונה שלגביה יש ברשותנו נתונים על סוג התעודה האחרונה של כל פרט.

² כולל "אחר" – משקי בית שאינם יהודים או ערבים.
המקור: סקרי ההוצאות של הלמ"ס ועיבודי בנק ישראל.

⁵ נפש תקנית: כלי כלכלי סטטיסטי המשמש לחישוב אומדנים של הכנסה לנפש והוצאה לנפש. גודל משק הבית משפיע על רמת החיים שאפשר לקיים מהכנסה נתונה. על מנת ליצור בסיס מתאים יותר להשוואת רמת החיים של משקי בית בעלי מספר נפשות שונה, נהוג להשוותם לפי הכנסה לנפש. מקובל גם להניח, שמספר הנפשות במשק בית אינו משפיע באופן אחיד ושווה על רמת החיים האפשרית מהכנסה נתונה, משום שקיימים, לפי אותה הנחה, יתרונות לגודל. לכן נערך שקלול של מספר הנפשות לפי סולם אחיד. הסולם קובע כיחידת בסיס משק בית בן שתי נפשות; ככל שעולה מספר הנפשות, ניתן משקל שולי הולך ופוחת לכל נפש המתווספת למשק הבית. באמצעות סולם זה מתרגמים את גודל משק הבית למספר נפשות סטנדרטיות.

⁶ ראו למשל

H-A. H. Dang, and P. F. Lanjouw (2016) "Welfare dynamics measurement: Two definitions of a vulnerability line and their empirical application", *Review of Income and Wealth*. Available online at <https://doi.org/10.1111/roiw.12237>

לוח 2
מאפיינים דמוגרפיים של משקי בית במעמד הביניים¹, 2016-2018²

יתר משקי הבית ³		מעמד בינוני-גבוה (125%-200%)		מעמד בינוני-נמוך (75%-125%)		
יהודים לא חרדים	ערבים	יהודים לא חרדים	ערבים	יהודים לא חרדים	ערבים	
39.3	71.5	28.0	6.2	32.6	22.3	שיעור משקי הבית השייכים למעמד
שנות ההשכלה						
15.6	49.1	7.4	17.7	13.5	33.0	10-0
24.4	31.9	24.4	24.6	30.1	30.3	12-11
23.6	10.7	25.3	11.7	24.8	15.3	15-13
36.4	8.2	42.9	46.0	31.6	21.4	16+
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ
גיל ראש משק הבית						
2.8	2.2	0.7	0.7	1.7	1.6	24-18
13.9	16.3	15.0	13.0	17.0	18.1	34-25
32.1	50.3	42.0	49.4	43.0	47.6	54-35
18.4	12.7	19.6	23.9	15.5	20.3	64-55
32.8	18.5	22.7	13.0	22.8	12.3	65+
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ
המצב המשפחתי						
38.3	12.5	27.8	14.1	31.1	11.9	לא נשוי
29.3	16.1	33.1	38.9	22.4	28.5	נשוי בלי ילדים
20.3	45.1	32.9	43.4	35.0	51.0	נשוי עם עד 3 ילדים
4.6	18.4	2.3	0.9	4.7	5.5	נשוי עם 4 ילדים או יותר
6.2	4.1	3.5	2.5	6.2	3.0	לא נשוי עם 1-2 ילדים
1.3	3.8	0.4	0.3	0.6	0.1	לא נשוי עם 3 ילדים או יותר
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ
מדד הפריפריה של יישוב המגורים						
2.7	3.1	2.2	3.4	2.7	3.5	פריפריאלי מאוד
9.1	36.6	7.3	46.9	8.6	42.8	פריפריאלי
22.4	29.7	19.1	37.0	24.0	32.7	בינוני
19.7	9.0	20.6	6.1	19.9	10.6	מרכזי
46.1	21.7	50.8	6.6	44.8	10.4	מרכזי מאוד
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ

¹ המאפיינים הדמוגרפיים נקבעים לפי ראש משק הבית.

² הניתוח מתבסס על איחוד סקרי ההוצאות בין 2016 ו-2018.

³ יתר משקי הבית הם כל משקי הבית שאינם שייכים למעמד הביניים-עניים, פגיעים ואלו ששייכים למעמד הגבוה. בקרב הערבים קבוצה זו כוללת בעיקר משקי בית עניים (64% מהקבוצה) ופגיעים (34% מהקבוצה). בקרב משקי הבית היהודים קבוצה זו כוללת גם משקי בית מהמעמד הבינוני הגבוה (37% מהקבוצה). ראו גם לוח 1.

המקור: סקרי ההוצאות של הלמ"ס ועיבודי בנק ישראל.

הבסיס לקביעת טווח ההכנסות המגדיר כל מעמד הוא ההכנסה החציונית לנפש תקנית בכלל משקי הבית בישראל.⁷ משמע שהמעמד הכלכלי נקבע יחסית לכלל האוכלוסייה ולא בתוך כל קבוצת אוכלוסייה בפני עצמה. משקי הבית הערביים השייכים למעמד הביניים על פי הגדרה זו נמצאים בחלקה העליון של התפלגות ההכנסות בקרב הערבים. זאת משום שרמת ההכנסות של משקי הבית הערביים בכללם נמוכה הרבה יותר מזו של משקי בית היהודיים, ובפרט אלו שאינם חרדיים: תחולת העוני בקרב הערבים גבוהה, וכך גם שיעור משקי הבית הפגיעים. כמו כן שיעור משקי הבית המשתייכים למעמד הביניים באוכלוסייה הערבית נמוך משמעותית משיעורם באוכלוסייה היהודית הלא-חרדית. בעשור האחרון גדל מעט משקלם של משקי הבית הערביים השייכים למעמד הבינוני-נמוך, במקביל לעלייה דומה בקרב היהודים הלא-חרדים. לעומת זאת שיעור משקי הבית הערביים השייכים למעמד הבינוני-גבוה לא השתנה משמעותית זה שני עשורים.

לוח 1 מציג את התפלגות האוכלוסייה לפי מעמדות ולפי קבוצות אוכלוסייה בעשור האחרון. בעשור זה מעמד הביניים (שיעור משקי הבית המשתייכים אליו) גדל, וחלקו בסך ההכנסה עלה. בקרב הערבים התרחב המעמד הבינוני-נמוך, במקביל לירידת משקלם של משקי הבית העניים. זאת בעוד שבקרב משקי הבית היהודיים הלא-חרדיים עלה משקלם של אלה המשתייכים למעמד הביניים – הן הנמוך והן הגבוה – במקביל לירידת משקלם של משקי הבית בקצוות ההתפלגות: המעמד הנמוך (העניים והפגיעים) והמעמד הגבוה.

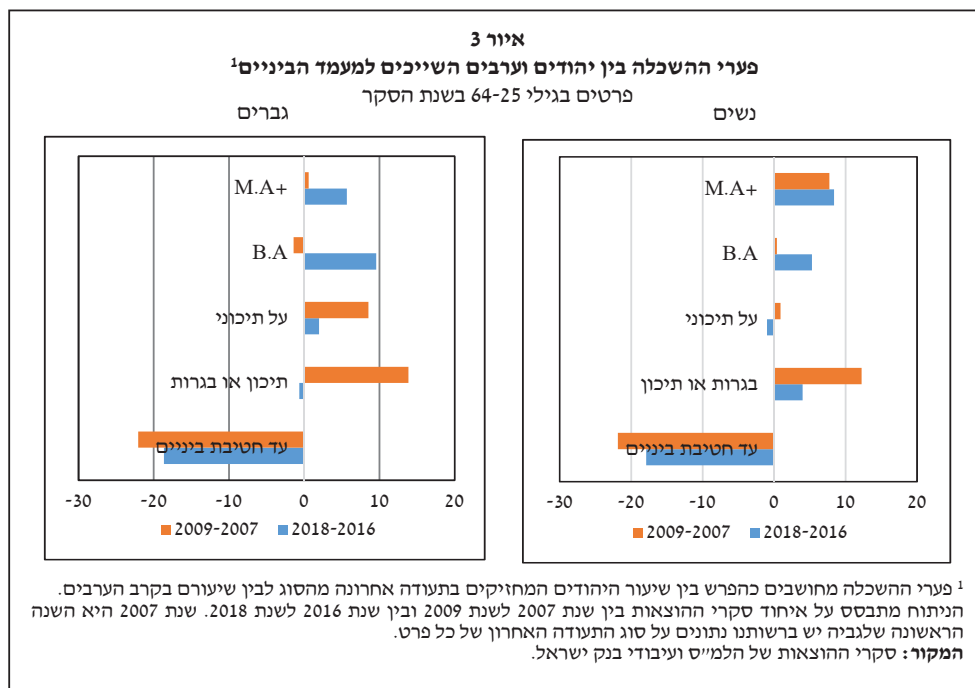
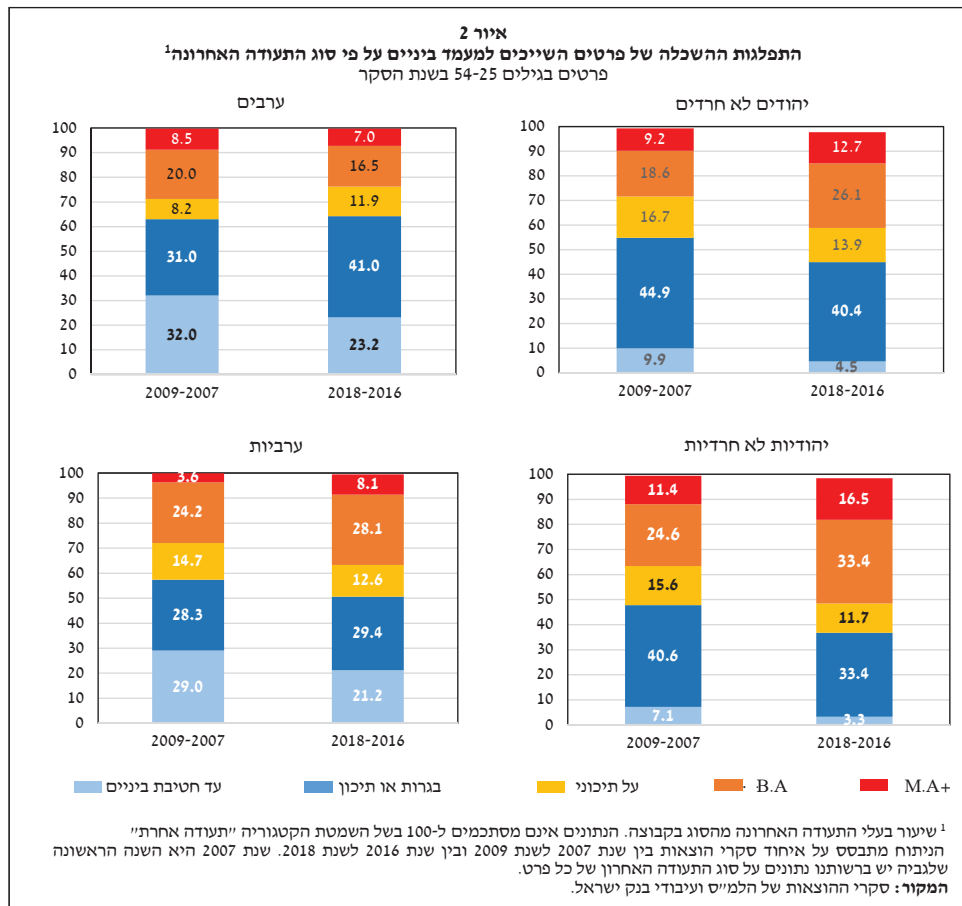
מי הם משקי הבית הערביים המשתייכים למעמד הביניים? לוח 2 מציג את המאפיינים הדמוגרפיים של משקי הבית הערביים והשוואה לאלו של משקי הבית היהודיים הלא-חרדיים. הפערים הגדולים ניכרים בכל המאפיינים: לערבים שנות השכלה מעטות יותר, ראשי משק הבית אצלם צעירים יותר, חלק גדול יותר מהם נשואים עם ילדים, ויש ביניהם הרבה יותר משקי בית גדולים. משקי הבית הערביים מרוכזים בפרופריה, ואילו משקי הבית היהודיים ממוקמים במקומות מרכזיים או מרכזיים מאוד.

הפערים בין משקי הבית הערביים המשתייכים למעמד הביניים לבין אלו היהודיים משתקפים גם בהתפלגות ההשכלה. איור 2 מציג את התפלגות ההשכלה של ערבים ויהודים השייכים למעמד הביניים על פי המגדר. חלק מהשוני ניתן להסביר בהבדלים ניכרים בהרכב הגילים בין הגברים הערבים המשכילים לבין המשכילים ביתר הקבוצות. חלק נוסף ניתן לייחס לפערים ניכרים באיכות ההשכלה וברמת המיומנויות של המשכילים הערבים בהשוואה למשכילים היהודים. על אף העלייה הניכרת של שיעור הערבות בעלות השכלה אקדמית קצב השיפור לא הצליח להדביק את העלייה של שיעור האקדמאות באוכלוסייה היהודית הלא-חרדית, והפער התרחב, בעיקר בשיעורן של בעלות תואר ראשון. בקרב הגברים הערבים המשתייכים למעמד הביניים הצטמצם חלקם של בעלי השכלה על-תיכונית ואקדמית, למרות עליית משקלם בקרב כלל הגברים הערבים. התפתחות זו שונה מהתפתחות הרכב ההשכלה של יתר המשתייכים למעמד הביניים. התפתחות פערי ההשכלה מוצגת באיור 3.

דפוסי התעסוקה של משקי הבית המשתייכים למעמד הביניים (לוח 3) מחדדים את המורכבות באפיון של מעמד הביניים כגורם מגשר, התורם לשיתוף האינטרסים בזכות הדמיון בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית. מצד אחד, במשקי הבית הערביים השייכים למעמד הביניים היקפי התעסוקה דומים לאלו שבמשקי הבית היהודיים באותו המעמד או גבוהים יותר: בכ-80% ממשקי הבית הערביים במעמד הביניים יש שני מפרנסים או יותר. ואולם בעוד שמשקי הבית היהודיים המשתייכים למעמד הביניים מהווים כשני שלישים מהאוכלוסייה היהודית הלא-חרדית, ואכן זוהי קבוצת אמצע באוכלוסייה זו, משקי הבית הערביים השייכים למעמד הביניים הם מיעוט בחברה הערבית, ושונים במידה ניכרת משאר משקי הבית הערביים. גם הפערים הניכרים בהתפלגות משלחי היד מעידים שמדובר בקבוצות השונות זו מזו במידה ניכרת.

איור 4 מציג את התפלגות משלחי היד של ערבים ויהודים המשתייכים למעמד הביניים על פי המגדר. בשל הפער המשמעותי בשיעורי התעסוקה בין החברה הערבית ליהודית, הוספנו לרשימת משלחי היד גם את הקטגוריה "לא עובד/ת". בהשוואה למקביליהם היהודים הלא-חרדים, לגברים הערבים השייכים למעמד הביניים ייצוג חסר במקצועות צווארון לבן גבוהי סטטוס כגון משלחי יד אקדמיים, ניהול, ומשלחי יד טכניים כהנדסאים וטכנאים,

⁷ בשנת 2018 ההכנסה החציונית לנפש תקנית הייתה 5,750 ש"ח. טווח ההכנסות לנפש תקנית של משקי בית במעמד הביניים בשנה זו היה בין 4,313 ש"ח ל-11,500 ש"ח.

לוח 3
מאפייני תעסוקה של משקי בית¹
משקי בית שראשיהם בני 25–54

ממעמד בינוני-גבוה (125%-200%)		ממעמד בינוני-נמוך (75%-125%)		יתר משקי הבית ²	
יהודים לא חרדים ³	ערבים	יהודים לא חרדים ³	ערבים	יהודים לא חרדים ³	ערבים
29.8	5.9	36.5	22.2	33.7	72.0
שיעור משקי הבית השייכים למעמד					
דפוסי התעסוקה במשק הבית					
0.6	0.0	1.4	0.0	8.6	11.7
ללא מועסקים					
1.5	0.8	3.6	2.8	11.1	9.9
מועסק חלקי אחד					
1.0	2.9	1.9	2.7	3.0	1.4
כמה מועסקים במשרות חלקיות					
17.0	15.2	23.6	15.1	27.5	44.3
מועסק מלא אחד					
23.5	21.6	24.4	27.3	18.7	15.1
מועסק אחד לפחות במשרה חלקית ומועסק אחד במשרה מלאה					
56.3	59.5	45.1	52.1	31.2	17.6
2 מועסקים במשרה מלאה או יותר					
100	100	100	100	100	100
סה"כ					

¹ הניתוח מתבסס על איחוד סקרי ההוצאות בין 2016 ו-2018.

² יתר משקי הבית הם כל משקי הבית שאינם שייכים למעמד הביניים: עניים, פגיעים ואלו ששייכים למעמד הגבוה. בקרב הערבים קבוצה זו כוללת בעיקר משקי בית עניים (64% מהקבוצה) ופגיעים (34% מהקבוצה). בקרב משקי הבית היהודים קבוצה זו כוללת גם משקי בית מהמעמד הגבוה (37% מהקבוצה). ראו גם לוח 1.

³ כולל "אחר" – משקי בית שאינם יהודים או ערבים.

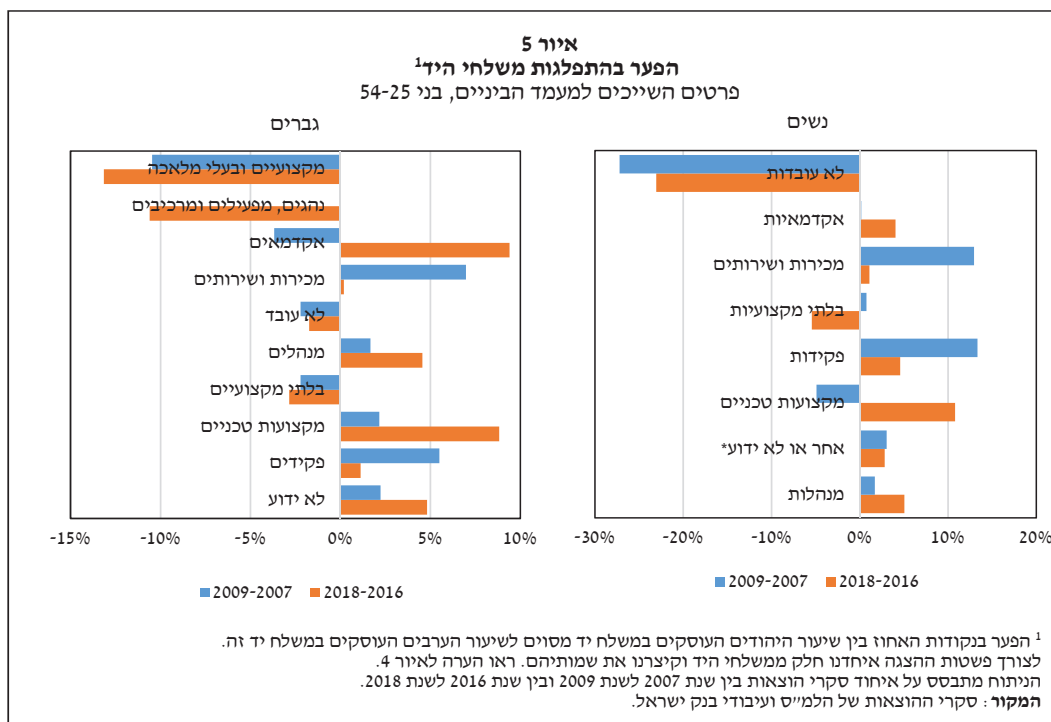
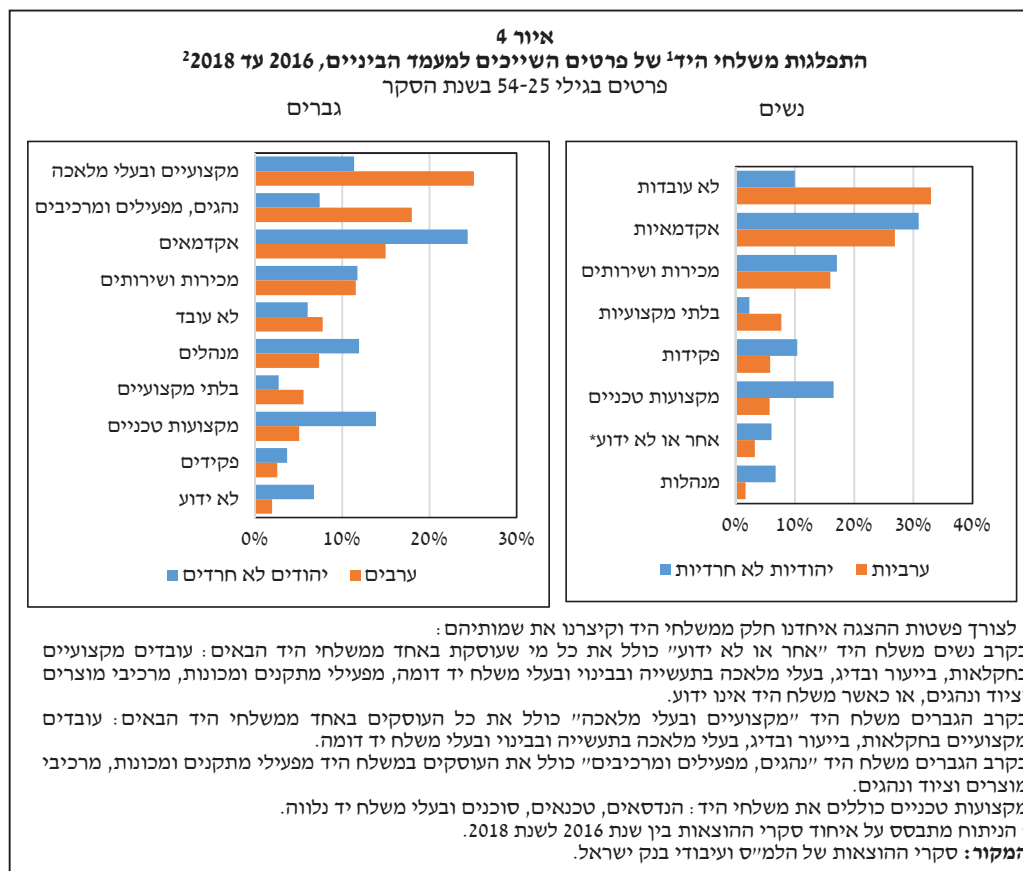
המקור: סקרי ההוצאות של הלמ"ס ועיבודי בנק ישראל.

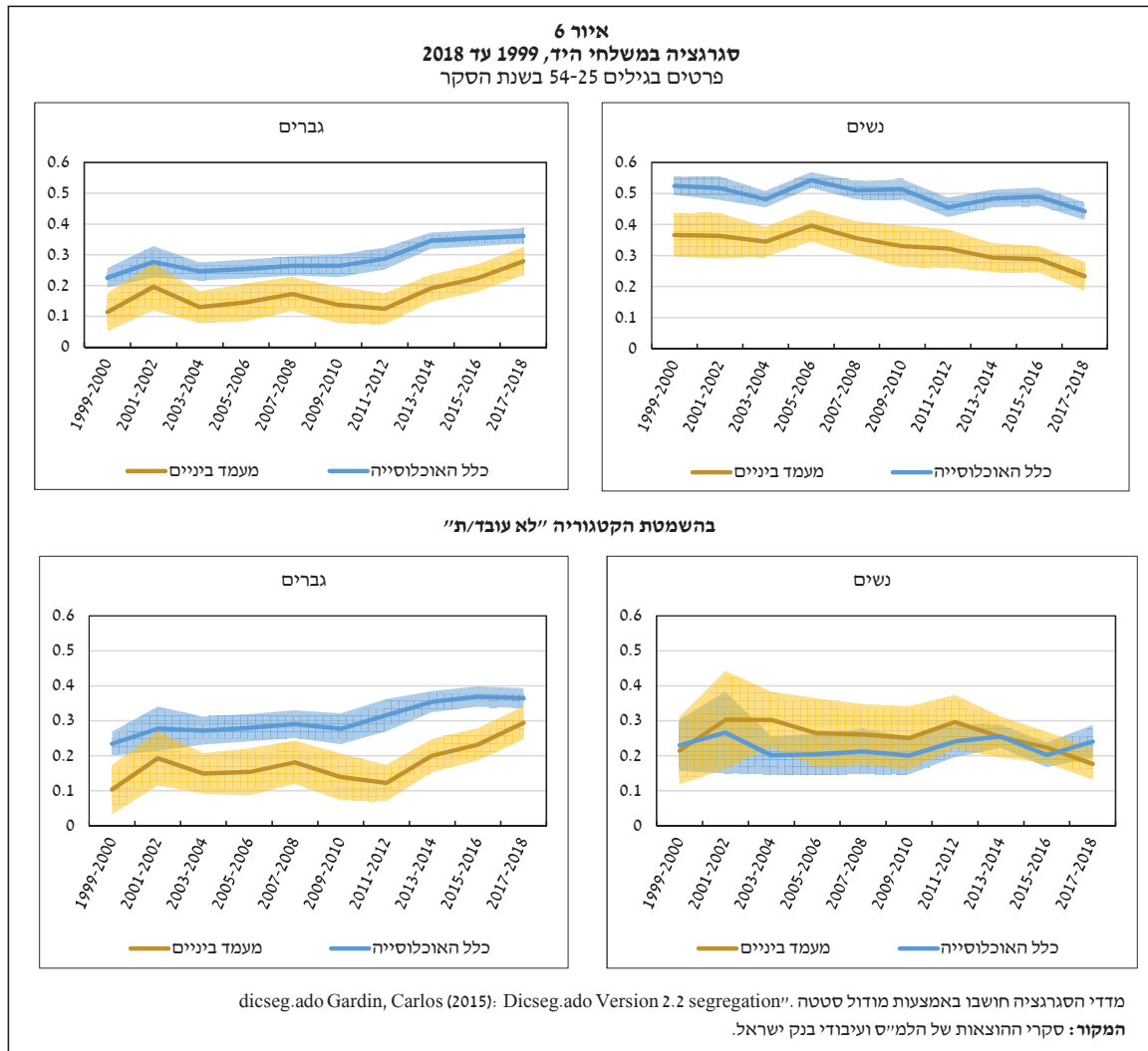
משלחי יד המקושרים ברבים מהמחקרים הסוציולוגיים עם השתייכות למעמד הביניים או לאליטה החברתית. רוב הגברים הערביים ממעמד הביניים עוסקים בעבודות כפיים ומתן שירותים (בעלי מקצוע ובעלי מלאכה, מפעילי מתקנים ומכונות, מרכיבי מוצרים וציוד ונהגים), משלחי יד נמוכי סטטוס, שעל פי רוב אינם מקנים ביטחון תעסוקתי ויציבות, ומתקשרים לשתייכות למעמדות הנמוכים. עם זאת, ההבדלים האלה במשלחי היד בין גברים יהודים לערבים השייכים למעמד הביניים מתונים בהשוואה להבדלים בין גברים יהודים לערבים בכלל האוכלוסייה, שם באים לידי ביטוי גם ההבדלים הניכרים בהרכב המעמדי.

בקרב הנשים השייכות למעמד הביניים ההבדל הניכר ביותר בין נשים ערביות לנשים יהודיות הוא בשיעור התעסוקה. באשר למשלחי היד של הנשים העובדות: בהשוואה למקבילותיהן היהודיות לנשים ערביות ממעמד הביניים ייצוג מכובד במקצועות אקדמיים ובמכירות ובשירותים, אולם ייצוג חסר בניהול ובמקצועות טכניים. משקלן של הערביות במשלחי היד הבלתי-מקצועיים גבוה יותר מזה של היהודיות.

במקביל להתרחבות הפער בין ערבים ליהודים בשיעור האקדמאים, התרחב גם הפער ביניהם בשיעורי המחזיקים במשלחי יד אקדמיים (איור 5)

כדי לעמוד על מידת חשיבותם של הפערים במשלחי היד ועל התפתחות הפערים הללו, אמדנו מדדי סרגציה (בידול) בין יהודים לערבים במשלחי היד על פי המגדר והמעמד הכלכלי (איור 6). בפשטות ניתן לומר כי סרגציה היא המידה שבה שתי קבוצות נפרדות זו מזו. מרבית מדדי הסרגציה אומדים את המרחק מהתפלגות שוויונית כאשר ערך 1 משמעותו שוני מוחלט (בדוגמה שלנו: כל הערבים עוסקים במשלחי יד מסוימים, וכל היהודים עוסקים במשלחי יד אחרים). ערך

אפס משמעותו שהתפלגות משלחי היד זהה בין הקבוצות, כלומר בכל משלח יד מועסקים עובדים משתי הקבוצות בהתאם למשקלותיהם באוכלוסייה. המדד המוצג להלן הוא מדד הסגרגציה של דאנקן ודאנקן (1955)⁸ שנוסחתו:

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{A_i}{A} - \frac{J_i}{J} \right|$$

כאשר

A ו- J – מספר הערבים והיהודים בכלל האוכלוסייה, בהתאמה

A_i ו- J_i – מספר הערבים או היהודים במשלח יד i .

n – מספר משלחי היד

O. D. Duncan, & B. Duncan, (1955). "A Methodological Analysis of Segregation Indexes." *American Sociological Review*,⁸ vol. 20, no. 2, 1955, pp. 210–217.

מדד הסגרציה נאמד עבור סיווג משלחי היד ברמת הסדר (ספרה אחת)⁹. באמידה יש שני שברים מהותיים: ב-2012 הוכנס שינוי מהותי בסקרי ההוצאות, בעקבות המעבר לסקרי כוח אדם חודשיים וביטול סקר ההכנסות; ב-2013 הוכנס שינוי בסיווג משלחי היד. לנוכח מיעוט התצפיות של ערבים השייכים למעמד הביניים איחדנו את נתוני הסקרים לכל צמד שנים מ-1999 עד 2018.

הסגרציה במשלחי היד בין יהודים לערבים השייכים למעמד הביניים נמוכה באופן מובהק מכלל האוכלוסייה. ממצא זה נכון הן לגבי הגברים והן לגבי הנשים, אך אצל הנשים הפער בסגרציה נובע בעיקר מההבדל בין נשים ערביות ליהודיות בשיעורי התעסוקה. הסגרציה בין ערביות ליהודיות עובדות המשתייכות למעמד הביניים אינה שונה באופן מובהק מזו שבין עובדות יהודיות לערביות בכלל האוכלוסייה. זאת ככל הנראה משום שברוב משקי הבית הערביים המשתייכים למעמד הביניים הנשים עובדות (אף כי לא כל הנשים הערביות העובדות שייכות למעמד הביניים).

בקרב הגברים הסגרציה עלתה משמעותית בעשור האחרון, בעוד שבקרב הנשים היא נותרה ללא שינוי או הצטמצמה. הבידול בין נשים ערביות לנשים יהודיות גבוה ברוב השנים מהבידול שבין גברים ערבים לגברים יהודים. זאת בעיקר בשל ההבדל בין נשים יהודיות וערביות בשיעורי התעסוקה. בכלל האוכלוסייה הסגרציה במשלחי היד בין עובדות ערביות ליהודיות נמוכה מזו שבין עובדים ערבים ליהודים, אולם בקרב השייכים למעמד הביניים הסגרציה בין עובדות יהודיות לערביות גבוהה מזו שבקרב הגברים, לאורך רוב התקופה.

משקי הבית הערביים השייכים למעמד הביניים מאלו היהודיים גם בהרכב ההוצאות שלהם על צריכה (לוח 4). השוני בין משקי בית אלו אמנם קטן מהשוני בין משקי בית ערביים ליהודיים בכלל האוכלוסייה, אך הוא בולט במספר סעיפי צריכה עיקריים. ההוצאה של משקי בית ערביים ממעמד הביניים על צריכה שוטפת לנפש נמוכה מזו של מקביליהם היהודיים הלא-חרדיים. למרות זאת, כיוון שמשקי הבית הערביים גדולים בממוצע מן היהודיים, והכנסתם בממוצע נמוכה יותר, שיעור ההוצאה מתוך ההכנסה גבוה בהם יותר (והחיסכון נמוך יותר). זאת אף על פי שההוצאה כוללת זקיפה של הוצאות דיוור בגין בתים אשר בבעלות משקי הבית, שבקרב תושבי היישובים הערביים היא נמוכה יותר ונאמדת על בסיס ערך הנכסים ביישוב המגורים ומחירי השכירות, שהשוואתם בין המגורים אינה פשוטה. משקי הבית הערביים השייכים למעמד הביניים מוציאים חלק קטן יותר מהכנסתם על בריאות, חינוך ותרבות (אף שבממוצע הם גדולים יותר) וחלק גדול יותר על מזון ותחבורה. חלק מההסבר להוצאות התחבורה הגבוהות יותר נעוץ במקומם של משקי הבית הערביים ממעמד הביניים באזורים פריפריאליים יותר ממקביליהם היהודים. נוסף על כך איכות שירותי התחבורה הציבורית ביישובים הערביים, בעיקר העירוניים, נמוכה מאשר ביישובים אחרים, משמע שהערבים ממעמד הביניים ככל הנראה תלויים יותר בכלי רכב פרטיים¹⁰.

אנו רואים איפה שעל אף תהליכי מודרניזציה, עלייה בתעסוקת הנשים ובשיעור האקדמאים ועלייה מסוימת של רמת החיים בחברה הערבית (גורמים המקושרים להתעוררותו של מעמד ביניים בהגדרתו הסוציולוגית), עדיין לא התפתח תהליך מתמשך של גידול חלקה של החברה הערבית במעמד הביניים בישראל. גם משקי הבית והפרטים הערביים השייכים למעמד הביניים – קבוצה קטנה יחסית, הנמצאת בקצה העליון של התפלגות ההכנסות בחברה הערבית – שונים במידה ניכרת מאלו בחברה היהודית הלא-חרדית. לנוכח חשיבותו של מעמד הביניים כגורם מייצב ומגשר, שעשוי לתרום גם לאינטגרציה כלכלית של יתר החברה הערבית במשק הישראלי – למשל באמצעות הובלת השלטון המקומי ביישובים הערביים – ניכר הצורך בצעדי מדיניות שיאפשרו את הגדלת המיומנויות והפיריון בחברה הערבית, ואת צמצום הפערים בינה לבין האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית.

⁹ חלוקה זו היא גסה יחסית, ואומדן הסגרציה על פיה אמור להיות נמוך מאומדן המתבסס על סיווג משלחי היד ברמת שתי ספרות או שלוש. כך למשל, סדר 2 – בעלי משלח יד אקדמי – כולל בתוכו את הקבוצה הראשית 21: בעלי משלח יד בתחומי המדע וההנדסה, וגם את הקבוצה הראשית 23: בעלי משלח יד בתחום ההוראה. כלומר באותו הסדר יהיו, למשל, גם מהנדסי חשמל ואלקטרוניקה (תת קבוצה 215) וגם מורים בחינוך העל יסודי (תת קבוצה 233).

¹⁰ בנק ישראל (2019), "היצע שירותי האוטובוס ליישובים הערביים", לקט ניתוח מדיניות וסוגיות מחקריות.

ברק (2019) מצא שכדי לתמוך בעליית שיעורי התעסוקה בחברה הערבית יש להסיר חסמים אחרים, והתחבורה הציבורית משמשת לכל היותר גורם משלים לעניין זה. שיפור התחבורה הציבורית סייע בעיקר לנשים שכבר התגברו על החסמים המבניים והתרבותיים ונמצאו על סף תעסוקה. (א' ברק (2019). "השפעת התחבורה הציבורית על התעסוקה בחברה הערבית". בנק ישראל – סדרת מאמרים לדיון 2019.03).

לוח 4
מאפייני צריכה של משקי בית במעמד הביניים, 2016 עד 2018

ממעמד הביניים ¹		כלל האוכלוסייה		
ערבים	יהודים לא חרדים ²	ערבים	יהודים לא חרדים ²	
6,121	6,777	4,649	6,785	הוצאה לנפש תקנית (ממוצע, ש"ח)
91	80	150	100	ההוצאה הכספית, באחוזים מסך ההכנסה הכספית ³
93	84	131	85	סך ההוצאה, באחוזים מסך ההכנסה
התפלגות ההוצאות, באחוזים מסך ההכנסה				
15.9	10.9	26.3	11.3	מזון (ללא ירקות ופירות)
4.2	2.7	6.9	2.9	ירקות ופירות
16.1	24.7	27.9	26.2	דיור
8.5	8.1	12.7	8.2	אחזקת הדירה ומשק הבית
4.2	2.6	5.4	2.6	ריהוט וציוד לבית
4.5	2.3	5.4	2.3	הלבשה והנעלה
4.4	5.0	5.8	5.1	בריאות
7.5	8.8	9.4	8.5	חינוך תרבות ובידור
21.5	15.1	23.3	14.4	תחבורה ותקשורת
6.1	3.5	8.0	3.5	מוצרים ושירותים אחרים
סעיפי הוצאה נבחרים, כאחוז מסך ההכנסה				
2.0	7.2	3.5	8.1	שכר דירה חודשי
14.1	16.9	24.3	17.4	צריכת דיור "בעיקר"
0.1	0.5	0.1	0.5	הוצאות דיור אחרות
4.0	4.4	5.0	4.1	שירותי חינוך
3.4	4.4	4.4	4.4	הוצאות אחרות על חינוך, תרבות ובידור
0.4	0.5	0.8	0.6	נסיעה בתחבורה ציבורית
3.2	3.2	2.8	3.2	נסיעות לחוץ לארץ
14.6	9.1	15.1	8.4	הוצאות לכלי רכב
0.4	0.3	0.6	0.3	הוצאות תחבורה ותקשורת אחרות

¹ משקי בית שהכנסתם הפנוייה לנפש תקנית גבוהה מ-75% מההכנסה החציונית ונמוכה מ-200% מההכנסה החציונית.

² כולל "אחר" – משקי בית שאינם יהודים או ערבים.

³ הוצאה כוללת לתצרוכת: סך כל התשלומים שמשלם משק הבית על קניית מוצרים או שירותים, וכן זקיפת הוצאה לצריכת שירותי דירה ורכב (שכן קניית מוצרים אלה מוגדרת כהשקעה ולא כתצרוכת). התשלומים כוללים לעתים גם ריבית, דמי הובלה או התקנה. קניית מוצר נחשבת לפי יום קבלתו, וסכום הקנייה המלא נחשב כהוצאה למוצר ביום הגעת המוצר לדירה, גם אם עד למועד זה שולם תשלום חלקי. ולכן, מקדמה שמשלם משק הבית על-חשבון מוצר או שירות שטרם נתקבל או החזר חוב על חשבון מוצר שכבר נמצא בבית, אינם נחשבים כהוצאה לתצרוכת אלא כהגדלת החיסכון. הוצאה כספית לתצרוכת: ההוצאה שמשק הבית מוציא בפועל על צריכת מוצרים ושירותים, ללא אומדן ההוצאה על שירותי דיור ומכוניות.

המקור: סקרי ההוצאות של הלמ"ס ועיבודי בנק ישראל.

חלק מצעדי המדיניות הנדרשים באו לידי ביטוי ב"תוכנית החומש לפיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים לשנים 2016 עד 2020" (החלטת ממשלה 922 מיום 31.12.2015). הממשלה החליטה להשקיע כ-15 מיליארד ש"ח בצמצום פערים חברתיים וכלכליים בין מגזרי המיעוטים לאוכלוסייה הכללית בישראל, תוך שינוי מנגנוני ההקצאה. על החלטה 922 נוספה גם החלטת ממשלה 1480 : תוכנית ממשלתית להעצמה וחזוק כלכלי-חברתי של היישובים הבדואיים בצפון לשנים 2016–2020 מיום 2.6.2016. התוכנית מתמקדת בשלושה תחומים עיקריים : העצמת הרשויות המקומיות, שיכון ודיור וחינוך פורמלי ובלתי פורמלי¹¹.

¹¹ לפירוט פעילות הממשלה במסגרת החלטה 922 בתחום החינוך ראו פרק ו בדוח בנק ישראל לשנת 2019.